

SERPİL SANCAR

# Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti

Erkekler Devlet,  
Kadınlar Aile Kurar





## İÇİNDEKİLER

<b>ÖNSÖZ</b> .....	9
<b>GİRİŞ</b> .....	13
<b>Feministler tarihe bakınca: "Kadın devrimi"nden     "mağdur kadın" söylemine</b> .....	15
<b>Modernleşmenin cinsiyeti ve     otoriterliğin mikro politliğini anlamak</b> .....	17
<b>BİRİNCİ BÖLÜM</b>	
<b>MODERNLEŞMEYE KATILIM VE FARKLI KADINLIK DENEYİMLERİ</b> .....	23
<b>Modern toplumlar ve cinsiyet farkları</b> .....	23
<b>Erken endüstrileşmenin kadınlık deneyimi:     Aile ile fabrika arasında kalan kadınlar</b> .....	28
<b>Endüstrileşme sürecinde kadınların mücadelesi:     Özel alanın politikleştirilmesi ve kamusal alanın     "cinsiyetlendirilmesi"</b> .....	33
<b>ULUSLAŞMA SÜREÇLERİNE KADINLARIN KATILIMI</b> .....	38
<b>Kuzey Atlantik coğrafyasında     milliyetçilik ile feminizmin karşıtlığı</b> .....	39
<b>Modernleşme ile sömürgeleşmenin yaşadığı gerilim</b> .....	42
<b>Uluslaşma süreçleri ve milliyetçi düşüncenin niteliği</b> .....	45
<b>Sömürgeci kapitalizmin cinsiyeti</b> .....	48

Ulusun cinsiyeti: Eril güç birliği olarak ulus .....	54
Milliyetçilik ile feminizmin ilişkisi:	
Kadınlar 'milli dava'ya nasıl dahil olurlar? .....	57
Ulusun dişil inşası .....	60
Feminizm ile milliyetçiliğin ilişkisinde farklı rotalar .....	65
Kadın-dostu demokrasilerin gelişim koşulları .....	75

## İKİNCİ BÖLÜM

<b>OSMANLI-TÜRK MODERNLEŞMESİNİN</b>	
<b>CİNSİYET REJİMİ: ASRILIK İLE MİLLİLİK ARASINDA .....</b>	<b>81</b>
Erken modernleşmenin eril tahayyütü:	
Modern aile reisi erkeklere dönüşüm .....	83
Osmanlı'nın reformcu erkekleri	
kadınlar için de reform istiyor... ..	84
Osmanlı modernleşmesinin reformcu kadınları:	
Osmanlı kadın hareketi .....	92
Osmanlı kadın hareketinin kamusal dünyaya çıkış araçları:	
Kadın dergileri ve kadın örgütleri .....	94
<i>Kadın dergileri</i> .....	94
<i>Kadın dernekleri</i> .....	96
<i>Ulusal inşaya derneklerle katılım</i> .....	99
Osmanlı-Türk modernleşmesi ve "tarz-ı feminizm"leri .....	101
Cumhuriyetin kurucu erkekleri ne ister?	
Münevver kızlar ve modern ev kadınları .....	111
Kadınlar modern aile düşlerse... ..	123
<b>CİNSİYETÇİLİK VE KADINLARIN DIŞLANMASI .....</b>	<b>125</b>
Modernleşmenin dili: Batı ile Doğu arasında cinsiyetler .....	126
Erken modernleşme romanları: Eril kurtarıcılıkla	
eril endişe arasında cinsel ahlakın sınırları .....	128
Feminist edebiyat eleştirisi:	
Kadınlar konuşunca, kadınlar dile düşünce... ..	138
Sıradan modernler için kurnaca: Popüler aşk romanları .....	143
Muhafazakâr modernleşmenin paranoyası:	
İffetlilik ile 'kötü yola düşme' arasında kadınlık .....	146
Kayıp kuşak, sessiz kadınlık .....	153
<i>Medeni haklar mı, siyasi haklar mı?</i> .....	153
<i>Kurucu erkekler ve kadınların siyasi hakları</i> .....	158

<i>Yeni Cumhuriyet'in siyasal kurumları ve kadınların siyasal temsili</i> .....	160
<i>TKB'nin siyasal haklar mücadelesi</i> .....	163
<i>Gözden düşen Cumhuriyet kadınları: Halide Edip, vb.</i> .....	168
<i>Cumhuriyet'in uyumlu kadın imalatı:</i>	
<i>Afet İnan ve kadın hakları</i> .....	172
<i>Eşiği aşanlar/aşamayanlar</i> .....	176
<i>'Beynenmille' feminizm yerine 'milli' kadın hakları</i> .....	179
<i>Milliyetçi ve feminist kadın siyaseti arasındaki mesafe</i> .....	185

### ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

<b>AİLE ODAKLI MODERNLEŞME</b> .....	191
<i>Modern toplumu düzenleme stratejisi olarak aile</i> .....	194
<i>Ulus inşası ve aile odaklı modernleşme</i> .....	199
<i>Türk modernleşmesinin cinsiyet özellikleri:</i>	
<i>Devlet odaklı uluslaşma ve aile odaklı modernleşme</i> .....	206
<i>Asri ve milli aile ayrımının ortaya çıkışı</i> .....	212
<i>Modern ailenin eğitimle inşası</i> .....	216
<i>Devlet eliyle modern ailenin inşası ve okulda öğrenilen kadınlık</i> .....	217
<i>Ders kitaplarında modern aile</i> .....	24
<b>MUHAFAZAKÂR MODERNLEŞME DÖNEMİ VE ORTA SINIF TÜRK AİLESİNİN İNŞASI</b> .....	232
<i>Muhafazakâr modernliğin eril arzusu</i> .....	238
<i>Seyirlik dişillik: Artistler, kraliçeler, güzeller</i> .....	240
<i>Öğretilen evlilik: İdeal eş, evlilik ve ev dekorasyonu</i> .....	243
<i>Suç söylemi ve modern aileye yönelen tehditler</i> .....	257
<i>Muhafazakâr modern ailenin korkusu: Tecavüz</i> .....	257
<i>Tehlikeli aşk ve modern aile</i> .....	265
<i>Modern erkeğin hoşgörülen 'kusur'u: Fuhuş</i> .....	268
<i>Modern kamunun kadın imgeleri</i> .....	274
<i>Bazısı görünebilen ama hepsi 'sessiz' kadınlar</i> .....	274
<i>Liderler, güçlü erkekler ve yanındaki kadınlar</i> .....	276
<i>Siyasal partilerin kadınları:</i>	
<i>Apolitik duruş ve sessiz temsil</i> .....	280
<i>Sivil kadın örgütleri ve kadınların 'sivil' görevleri</i> .....	285

<i>Kadınların siyasal temsili: Kadın milletvekili ve kadın partisi tartışmaları</i> .....	291
<i>Yeninin ayak sesleri: Kadınların artan sesleri, protestoları ve yaklaşan feminizm...</i> .....	297
<i>Geçmişte kalanlar ve bugüne gelenler...</i> .....	301
SONUÇ	
<b>TÜRK MODERNLEŞMESİNİN CİNSİYETİ: ERKEKLER DEVLET, KADINLAR AİLE KURAR</b> .....	305
EK: MUHAFAZAKÂR MODERNLİK DÖNEMİ KADIN VE AİLE PROFİLLERİ: 1945-65 GÜNLÜK GAZETELER TARAMASI HAKKINDA AÇIKLAMA.....	319
ARAŞTIRMADA KULLANILAN ANAHTAR SÖZCÜKLER.....	321
KAYNAKÇA.....	325
DİZİN.....	337

## ÖNSÖZ

Bu kitabın yazılmasını Türkiye’de kadınların tarihi üzerinde araştırma yapan feminist tarihçi ve araştırmacıların beni heyecanlandıran çalışmalarına borçluyum. Onlar, sessizliğe terk edilmiş, “milli tarih” yazımında görmezden gelinmiş kadınların yaşamlarını, topluma katkılarını yılların ardından araştırıp günyüzüne çıkararak bana keşfedilecek bir dünya verdiler. Bu araştırmacı kadınlara çok şey borçluyuz. Onların araştırıp ortaya koyduğu kadın tarihlerini yan yana koyup okurken zihnimde Türkiye tarihini yeniden, yeniden düşündüm ve karşıma bu kitapta anlatmaya çalıştığım Türkiye fotoğrafı çıktı. Türkiye’nin bu kitaptaki portresi feminist araştırmaların benim zihnimdeki yansıması aslında. Onun için bu kitabın yazılmasını her şeyden önce onlara borçluyum. Türkiye kadınlarının tarihini araştırarak onları tarih bilgimize katmaya çalışan bu kadınların birçoğunun ismini bu kitabın satırları arasında, dipnotlarında ya da kaynakçasında göreceksiniz. Ama buraya sığmayan ya da gözden kaçanlar de var mutlaka. Bu araştırmacılar Türkiye tarihini, dışlanmış toplumsal gruplardan biri olarak “kadınların gözünden” yazmaya çalıştılar.

Bu alandaki merakım aslında önce Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programı’nda “Türk Modernleş-

mesinin Cinsiyeti” adlı bir ders açmamla başladı. 2005-2009 tarihleri arasında verdiğim bu dersin her yılında öğrenciler büyük bir keyifle derse geldiler ve bu konudaki kaynakları heyecanla okudular. Ayrıca her biri bu tarih yazımına kendi çapında katıldı. Kadın yazarların roman ve dergi yazıları okundu; romanlardaki kadın ve erkek kahramanlar incelenip tartışıldı; gazete ve dergilerdeki haberlerden kadınlar hakkındaki anlatılar toplandı; yaşlı kadınların geçmişe dair anıları üzerine sözlü tarih çalışmaları yapıldı. Bu nedenle bu kitabın yazılmasında Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programı öğrencilerimin emeklerinin ve bana kattıkları coşkunun önemli bir rolü var. Onların, bu kitabın yazılmasına beni teşvik eden sessiz ve görünmez emeklerine teşekkür borçluyum.

Benim konu ile ilgili araştırma arzum aslında feminist tarihçilerin bıraktıkları noktadan sonrasına yönelikti. Yani benim amacım 1940’lardan 1960’ların sonlarına kadar cinsiyet rejiminin nasıl değişip dönüştüğüne ışık tutacak bir araştırma yapmaktı. Bunu o dönemin günlük gazetelerine bakarak yapmaya karar vermiştim. Çünkü Türkiye tarihinde kadınların yeri ve önemi üzerine yapılan araştırmalar 1930’larda bitiyordu ve ondan sonrasına ait elimizde güvenilir veriler yoktu. Erken modernleşmenin her şeyi altüst eden fırtınası sonrasına, yani İkinci Dünya Savaşı sonrasına bakmak gerekiyordu. Bu bakış, geçmişin nasıl bir geleceğe dönüştü(rüldü)ğünü anlayabilmemize katkı sağlayacaktı. Çünkü bu dönemde Türkiye’de kadınların modernleşme arzularının, kadınlar ve erkekler arasındaki eşitlik anlayışının nasıl bir şekillenme yaşadığına dair çok az bilgimiz var. Bu nedenle, dönemin ruhunu anlamak için 1945-1965 tarihleri arasında yayımlanmış, o zamanın yeni moda entelektüel faaliyeti olan günlük gazeteleri okumaya karar verdim. Bu araştırma için TÜBİTAK ve Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Birimi’nden (BAP) küçük mali destekler aldım. Araştırma boyunca Ayça Bulut ve İrfan Aktan büyük gayretle benimle birlikte çalıştılar. Ayça Bulut her ihtiyacım olduğunda yardıma koşarak “cep asistanı” unvanını kazandı! Gazete haberleri ile ilgili araştırma verilerinin toplanmasını onla-



ra borçluyum. Ahmet Murat Aytaç, resimleri çekilen gazete haberlerinin arşivlenmesi için özel bir bilgisayar programı yazarak benim hayatımı çok kolaylaştırdı.

Araştırma verileri ortaya çıkıp dönem ile ilgili daha net bir bilgiye sahip oldukça 1945-1965 tarihleri arasında yaşananların aslında büyük ölçüde bir önceki dönemde olup bitenle ilgili olduğunu gördüm. Yani, Osmanlı'nın son dönem modernleşme hareketleri ile erken Cumhuriyet döneminin şekillendiği tarihsel bağlamda modernleşmenin cinsiyet rejimi de şekillenmiş ve gelecek dönemlere zihniyet olarak devredilmiş. Bu nedenle, 1945-1965 arası dönemi anlamanın, bir önceki dönemle ilgili feminist araştırmalarla bağlantı kurmadan mümkün olmayacağını anladım. Böylece araştırma erken dönem modernleşme tarihine doğru yayıldı.

Türk modernleşmesinin erken dönem tarihinin oluşumunda kadınların görmezden gelinmiş katkılarını açığa çıkartan feminist tarih araştırmalarını okudukça, yakın geçmişimizin modernleşme çabalarında kadınların dışlanmışlıklarını –daha doğru bir ifadeyle nasıl dışlanarak içerildiklerini– gördüm. Amacım, giderek Türkiye tarihine kadınların katkısıyla ilgili araştırmaları daha sistematik bir şekilde okuyup yorumlayarak yaptığım araştırmanın bilgisine katmaya dönüştü. Hızla gelişen ve sayıca artan araştırmaları bir ortak tarih anlatısı gibi okumaya çalışarak daha bütüncül bir tarih anlatısı elde etmeye çalıştım. Bu kitap bu arzunun ve çabanın ürünüdür.

Bu çalışma benim yakın dönem Türkiye tarihine bakış açımı değiştirdi. Ayrıca Türkiye'nin geçmiş dönemlerinde modern cinsiyet rejimi ile ilgili araştırılmayı ve yazılmayı bekleyen çok sayıda konu olduğunu gördüm. Bu eksikliklerin yeni kuşak feminist araştırmacıların yapacağı çalışmalarla hızla tamamlanmasını umuyorum.

Bugün benim baktığım yerden görebildiğim kadarıyla Türkiye'nin yaşadığı erken modernleşme döneminin iki önemli dinamiği var. Bunlardan birincisi modernleşmeyi sağlayacak bir ulus-devlet oluşturmaktı. İkincisi ise bu yeni devletin ilkelerinin öğretildiği ve uygulandığı örnek modern aileler kurmak ve

bunları kamusal rol modeller haline dönüştürmekti. Bu modern aileler, kendinden başlayarak modern bir toplumu inşa etmenin araçları olmuşlardı. Bu anlamda yakın geçmişimizde erkekler ve kadınlar arasında oldukça kesin bir cinsiyet ayrımı gerçekleşmiş: Modernleşmek adına erkekler devlet, kadınlar aile kurup yaşatmışlar. Bugün geçmişten devraldığımız miras, günahı ve sevabı ile böyle görünüyor. Bu mirasın cinsler arasında bir eşitlik ve demokrasi yaratılmasına ne ölçüde katkıda bulunduğu ise bugünün gündeminde yanıt bekleyen bir soru. Bu sorunun yanıtı bu kitapta kısmen var. Zaten sorunun yanıtı birçok yerde farklı açılardan tartışılmaya devam ediyor.

Kitabın yazımı değişik nedenlerle uzun bir tarih dilimine yayıldı. Araya giren başka araştırmalar ve yayınlar bu kitapla ilgili bakış açımın zaman içinde daha da netleşmesine yol açtı. Kitabın yazılmaya başlanması ile yayımlanması arasında yaklaşık altı yıllık bir zaman var. Kitabın taslağını baştan sona okuyarak çok önemli eleştirilerle kitabı yayımlamaya karar vermemi sağlayan arkadaşım Elif Ekin Akşit'e destekleri için; kitabı yayımlanmadan önce okuyarak önemli düzeltmeler yapmamı sağlayan Zehra Yılmaz'a ise sevgiyle bana katlandığı için teşekkür borçluyum. Kitabın tamamlanma macerasının Virginia-ABD'de bitişi sırasında Elif Koca, dostluk ve sevgi dolu kişiliğiyle bana evini açarak kitabı hızla tamamlamama katkıda bulundu. Kitabın ortaya çıkışı daha sayamadığım birçok kişinin desteği ile gerçekleşti. Bu katkılara minnet borçluyum. Elbette kitapta yer alan görüşlerin eksik ya da yanlış oluşundan sadece ben sorumluyum.

SERPİL SANCAR  
4 Ağustos 2012

## GİRİŞ

Geç Osmanlı ve erken Türk modernleşmesinin kayda değer bir 'kadın devrimi' yarattığı genel kabul gören bir iddiadır. Bu topraklarda yaşanan modernleşmenin diğer İslam ülkelerinden daha önce ve daha kapsamlı bir kadın hakları reformu içerdiği söylendi ve yazıldı. Kadınların okutulması ve meslek sahibi olarak çalışabilmeleri, evlilik, boşanma ve miras gibi konularda dini hukuk yerine laik hukukun esas alınması, örtünme zorunluluğunun kaldırılması gibi konularda 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan kadın haklarındaki gelişmeler bu yorumların kaynağıdır. Bu değişimler sayesinde Türkiye'de modern kentli yaşama dahil olabilmiş kadınlar dünyanın "gelişmiş" ülkelerdeki kadınların yaşamlarına benzer biçimde yaşamaya başladılar.

Modern Türkiye'nin kentli, orta sınıf dünyasında yaşama-ya başlamış ve modernleşmenin yarattığı eğitim, kentli yaşama katılma, az sayıda çocuk doğurma, eğitilmiş ve modern bir erkekle evlenme gibi fırsatlara ulaşabilmiş kadınlarının yaşamlarındaki dönüşümü bu düşünce çok iyi anlatır. Ama bu kabulün tarihte geriye giden ve eşzamanlı olarak çok yakın komşularındaki gelişmelere –örneğin Rusya, Ortadoğu'da Mısır gibi ülkelere– karşılaştırılmalı olarak saptanmadığı ortadadır. Dahası bu görüş söz konusu 'kadın devrimi'nin üstünden geçen 80-100 yıla rağmen Türkiye'de sistemli ve direngen bir "erkek

egemenliği”nin neden hâlâ devam ettiğine dair bir açıklama da içermiyor. Ayrıca bugün hâlâ kadınların yaşadıkları, görmezden gelinen ve çözümleri ötelenen eşitsizlikleri anlayabilmek için çok fazla ipucu da vermiyor ve bugünün geçmişten gelen köklerini de sorgulamamıza olanak bırakmıyor.

1990’lı yıllardan başlayarak gelişen kadın örgütlerinin ve “feminist siyaset”in yarattığı tartışma ortamı kadınların yaşamlarında karşılaştıkları engelleri, yasakları ve ayrımcılıkları tartışmayı, nedenlerini araştırmayı, görünmeyeni belgelemeyi ve kısacası bir tür ‘kadın hakları bilançosu çıkarma’yı başardı. Bununla birlikte görüldü ki ‘kadın hakları’ konusunda dünyanın en sorunlu ülkelerine benzer sorunlar yaşayan bir kadın nüfusumuz var. Türkiye’de cinsiyet temelli istatistikler elde edilmeye ve bunlar uluslararası alanda karşılaştırmalı olarak kullanılmaya başlandıkça kadınlarla ilgili “gerçeklik” keşfedilmeye ve bunlarla yüzleşilmeye başlandı. Sonuçta ortaya çıkan profil çok şaşırtıcı oldu.<sup>1</sup>

2000’li yıllardan başlayarak Türkiye’de cinsiyet temelinde ayrıştırılmış toplanan verilerin ortaya çıkardığı kadın profiline birkaç çarpıcı örnek vermek gerekirse, 2011 yılı istatistiklerine göre, 33.443.008 okul yaşı ve üstündeki kadın nüfus içinde hâlâ 2.617.566 kadın okuma-yazma bilmiyor. 7.342.881 kadın ise sadece okur-yazar olup hiç okul bitirmemiş. Yani 9.950.447 kadın doğru dürtüst bir okul görmemiş. 8.627.741 kadın ise sadece ilkokul bitirmiş. Yani 18.578.188 kadın (% 55) ya hiç okumamış ya da sadece 5 yıllık ilkokul bitirmiş. 6.372.418 kadın (% 19) orta öğretim görmüş. Yani eğitim görmesi gereken kadınların % 75’i en fazla 15 yaşına kadar okumuş ya da hiç okumamış. Sadece 2.509.351 kadın (% 7.5) yüksek okul okumuş.<sup>2</sup> Aslında bu rakamlar bize kadın nüfusun önemli bir kıs-

1 Bu konuda özellikle Birleşmiş Milletler tarafından düzenli yayınlanan İnsani Gelişim Endeksi’nin içinde Toplumal Cinsiyet Eşitliği Ölçümü (Gender Equality Measurment) ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği (Gender Development Endex) Gelişim Endeksi’nin yayınlanmaya başlanmasının etkisi oldu. Bkz. [http://hdr.undp.org/docs/NHDR-maps/HDRs\\_Gender.pdf](http://hdr.undp.org/docs/NHDR-maps/HDRs_Gender.pdf)

2 Kadınlarla ilgili istatistik verileri için bkz. (erişim 14.04.2012) [http://www.kadininstatusu.gov.tr/upload/mce/2012/trde\\_kadinin\\_durumu\\_2012\\_nisan.pdf](http://www.kadininstatusu.gov.tr/upload/mce/2012/trde_kadinin_durumu_2012_nisan.pdf); [http://www.ka-der.org.tr/tr/down/2012\\_KADIN\\_ISTATISTIKLERI.pdf](http://www.ka-der.org.tr/tr/down/2012_KADIN_ISTATISTIKLERI.pdf)

mının modernleşmenin ilk basamağı olan okullaşmadan bile bir hayli uzak kaldığını gösteriyor.

Türkiye’de kadın nüfusun kendi yaşamını sürdürebilmek için gelir sağlama düzeyi ise eğitim olanaklarından yararlanmadan daha geri kalmış. 2011 yılı verilerine göre kadın istihdam oranı, yani üretken kabul edilen bir işle uğraşan kadın oranı % 25.6. Yani geri kalan % 74,6 ise “ev kadını”. İstihdamda yer alan 100 kadından 57,8’i herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olmaksızın çalışıyor ve bunların da % 57,9’u da genellikle ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınlar. Yani istihdam edilen kadınların da yarısından fazlası aile işleriyle uğraşiyor. 2011 yılı verilerine göre tarımsal faaliyetlerle uğraşanların % 80,5’ini kadınlar oluşturuyor. Kadınların aile içindeki profilini tanımlayan bir başka çarpıcı gerçek ise kadınların yaşadığı aile içi şiddet. Kadınlara yönelik aile içi şiddet üzerine yapılan araştırmalara göre Türkiye’de eşi veya aile bireyleri tarafından fiziksel şiddete maruz bırakılan kadınların oranı % 39 ve bunların içinde fiziksel şiddet sonucunda yaralanan kadınların oranı % 25’tir. Bu sorunları çözmek için politikalar oluşturacak kurumlarda ise kadınlar yok denecek düzeyde. Devlet Personel Başkanlığı’nın 2011 yılı verilerine göre kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilen personelin % 37’si kadın. Ama 193 büyükelçimizden 23’ü ve 81 validen 1’i (Yalova) ve 458 vali yardımcısından 5’i, 861 kaymakamın ise 20’si kadındır. Üst düzey bürokraside hiç kadın müsteşar yok. Görünen o ki kadınlar büyük ölçüde evde çalışıyor ve devletin önemli karar noktalarında da hâlâ sadece erkekler var.

## **Feministler tarihe bakınca: “Kadın devrimi”nden “mağdur kadın” söylemine**

Türkiye’de 1990’larda gelişen feminist siyasetin bir boyutu kadınların yakın geçmişteki sessizliğe gömülüp gitmiş toplumsal katkılarının görünür kılınmasına yönelik feminist araştırmaların gelişmesidir. Özellikle üniversitelerde feminist araştırma alanlarının gelişimi de buna büyük hız kazandırdı. Bu çalış-

malar, Türkiye’de yokmuş gibi yapılarak sessizliğe terk edilmiş “kadın tarihi”ni yazmaya girişmekle başladı ve kadınların yaşadığı sorunların ve olası çözüm yollarının bir dökümünü yapmaya kadar genişledi. Feminist tarihçiler Türkiye’de kadınların topluma katkılarının görmezden gelinmesi karşısında “kadınlara ait bir tarih yazma” arzusu ile yola çıkıp bir hayli yol aldılar. Son yüzyılda siyasal, kültürel ve ideolojik dönüşümlerinin içinde kadınların katkısını görünür kılmak için kadınların izlerinin bulunabileceği her yere ve her tür toplumsallığın içindeki kadın etkisine bakmaya çalıştılar.

Feminist araştırmalar 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve kadınların yazıp çizdiği, tartıştığı görüşlerin yer aldığı kadın dergileri, örgütleri, romanlar ve hatıralar gibi verileri gün-yüzüne çıkartmaya çalıştılar. Ayrıca önemli erkek entelektüellerin, güç sahibi politikacıların görüşlerini, rol model niteliğindeki kadınların biyografilerini bugüne taşıdılar. Birçok alanda kadınların yaptıkları işlerin, topluma katkılarının, kadınların elinden çıkmış sanat, edebiyat ve bilimsel ürünlerin izlerini yakalayıp önümüze getirdiler. Ders kitaplarından, mahkeme tutanaklarına, gazete ve dergi yazılarından, sözlü anlatılara birçok alan kadınların izlerini aramak için araştırıldı. Her şey kadınların yaşam deneyimleri hakkında değildi elbette. Son yüzyılda kadınlar hakkında yazılan, yapılan şeyler de bu araştırmalara konu oldu. Hâlâ da genişleyerek devam eden bu çabalar önümüze yorumlanacak çok sayıda veri koydu.

Araştırmaların “kadın” başlıklı bir öznesinin ve nesnesinin oluşmaya başlaması ile kadınlar toplumsal anlamda dikkate alınmaya başladılar. Bu çalışmalar bize eğer kadınlar olarak kendine ait bir tarihin olmadı mı dikkate alınır toplumsal bir grup bile olunmadığını gösterdi. Bu anlamda feminist araştırmalar kadınlara bellek ve tarih kazandırdıkları kadar toplumsal görünürlük ve siyasal tanınırlık da sağladılar ve sağlamaya da devam ediyorlar.

Bugünü daha iyi görebilmek için geçmişi sorgularken feminist araştırmacıların çıkış noktası ve yanıtı aranan sorulardan biri de son yüzyılda yaşanan Türk modernleşmesinin bir “ka-

dın hakları devrimi” olarak içeriği ve bugüne kalan mirasıydı. İlaveten, bunun kadınların güçlü bir mücadelesi ve talebi olmadan, siyasal elitlerin reformcu anlayışı gereği sağlanan kadın hakları sayesinde gerçekleştiği iddiasıydı.

Feminist araştırmaların ortaya koyduğu veriler ve bunların içerildiği yorumların yarattığı etkilere ve zihniyet dönüşümüne bakarsak artık bu konuda farklı düşünölmeye başlandığını söyleyebiliriz. Araştırma verileri üzerine yazılmakta olan “yeni kadın tarihi”nin bir tür tarihsel yüzleşme yarattığını ve bu iddiaların ikna ediciliğini yitirdiğini görüyoruz. Çünkü artık kimse “kadın devrimi”nden bahsetmiyor; söylem değişti, dil değişti, içerik değişti: “Kadın devrimi” yerine “kadın mağduriyeti-kadın sorunları” söylemi yerleşti. Artık kadınların yaşam koşullarına buradan bakılarak konuşuluyor. Feminist araştırmaların somut sonuçlarını bu dönüşümleri izleyerek daha belirgin görebiliyoruz.

## **Modernleşmenin cinsiyeti ve otoriterliğin mikro politliğini anlamak**

Feminist araştırmaların kadınlar hakkındaki popöler dili “kadın devrimi”nden “kadın sorunları” söylemine dönüştürmüş olsa da bu gelişimin özellikle Türkiye üzerine kafa yoran akademisyen, sosyal bilimci, aydın, politikacı ve yazarların entelektüel bakışında bu yeterince kavranmadığı ve önemsenmediği de bir gerçek. Feminist araştırmaların yakın geçmişimizin ve bugünün cinsiyet farkları açısından nasıl şekillendiğini ortaya koyan verileri genel toplumsal analizlere hâlâ yeterince içerilmiş sayılmaz. Bu konu bir “kadın sorunu” olarak özellikle kadın akademisyen ve aktivistlere bırakılıyor ve bu konuda önde gelen erkek araştırmacıların konuşmaması da, laf etmemesi de, yanlış biçimde, feminist araştırma alanının özerkliğine duyulan saygı olarak algılanıp onaylanıyor.

Oysa ki feminist araştırmaların ortaya koyduğu gerçeklik yaşadığımız toplumun kolay sarsılmayan derin eril tahakküm deneyimleri, yapıları, dirençleri olduğunu ve bizim bunları çoğu

zaman doğal kabul edip görmezden geldiğimizi gösterdi. Feminist araştırmaların son yüzyılda yaşanan Türk modernleşmesine kadınların katkısını sorgularken ve geçmişin bugüne mirasını tartışırken meselesi sadece kadınların kendi anneannelerinin hayatına ilişkin merakı değildi elbette. Amaç, Türkiye tarihini yazarken görmezden gelinmiş ve eksik bırakılmış bir boyutunu göstermektir. O da modernliğin toplumsal kurumlarının ve zihniyet yapılarının nasıl cinsiyet farklarının düzenlenmesiyle –doğru kadınlık ve erkeklik tanımları, modern aile modeli, vb.– birlikte şekillenen gerçeklikler olduğuydu. İkincisini anlamadan birincisini tam olarak anlamamanın mümkün olmadığını ortaya koymak amaçlandı.

Aslında temel mesele Türkiye’de siyasal rejimin ve toplumda egemen değerlerin otoriterliğinin arkasındaki ataerkil desteklerin, değerlerin ve kurumsal pratiklerin “cinsiyet rejimi analizi”nin sunduğu farklı mercekler ve bakış açılarından da sorgulanabilir hale getirilebilmesidir. Bu alanda önemli ve yeni bir bilgi birikimi yaratmış olan feminist araştırmaların sunduğu analizler Türkiye’de demokrasinin gelişiminin önündeki engellerin neler olduğunu araştıranların ufkunu genişletiyor. Çünkü eril tahakküm stratejilerinin ve yapılarının analizini tarihçi ve sosyal bilimcilerin kullanımına sunup yeni bir kapı aralıyor.

Aslında devletin, siyasal rejimin, toplumun gündelik yaşam pratiklerinin otoriter niteliğinin nedenlerini anlamak Türkiye’de sosyal bilimcilerin kolay değişmeyen temel konularından biridir. Türkiye’de her yere sinmiş otoriterliğin kökenlerini anlamak için çok farklı değişkenlere bakarak yapılan değişik çözümlenmeleri biliyoruz. Türkiye’de neden bu kadar güçlü bir otoriterlik var diye sorgularken sermaye birikim stratejilerine, yeni sömürgecilik tarzlarına, neo-liberalizmin ve piyasacılığın dayattığı politikalara, işgücünün örgütsüzleşme, esnekleşme ve enformelleşme süreçlerine, otoriter siyasal-toplumsal yapıların nedenleri olarak bakıldı; yorumlandı. Ayrıca milliyetçiliğin derin kökenleri, dinin devletle iç içe geçmiş hali, İslamcılığın devletin resmi söylemi haline dönüşmesi, muhafazakârlığın bütün toplumsal dokulara nüfuz etmesi gibi nedenler konuşul-



du; yeniden yeniden de konuşuluyor. Yeni binyılın başından geriye bakıldığında militer politikaların ne kadar önemli siyasal kararları etkilediği daha açık tartışılır hale geldi. Ama bütün bunların bir arada ve birbirine eklenilerek yaşamasını sağlayan ve sonuçta her tür otoriterizmi güçlü, meşru ve sürekli kılan stratejinin eril tahakküm pratiklerine ve kurumlaşmış yapılarına sırtını dayayan özgünlüğünün ve bunun görünür hali olan "eril iktidar"a dayalı cinsiyet rejiminin aynı açıklıkta araştırıldığı ve kavrandığı söylemek zor. Türkiye'de milliyetçiliğin, İslamcılığın, militarizmin ve hepsini sarmalayan muhafazakârlığın "eril tahakküm" ile iç içeliğinin görünür hale getirilmesi de artık toplumsal çözümlenmelerin olmazsa olmazı haline geldi. Bu kitap da böyle bir açıdan bakarak son yüzyılda yaşanan Türk modernleşmesinin bugüne miras bıraktığı etkileri görmeyi amaçlıyor.

Kitabın amacını gerçekleştirmek için önce benzer koşullarda ortaya çıkan olgular hakkında yapılan tartışmaları ve önemli kavramsal öneri ve eleştirileri gözden geçiren bir "literatür okuması" yapmayı amaçlıyorum. Bu değerlendirme, özellikle kitabın birinci bölümünde yer aldı. Bu literatür değerlendirmesini komşu coğrafyalarda eşzamanlı yaşanan iki farklı sürecin deneyimlerini birbirinden ayırtırmaya çalışarak yaptım: Endüstrileşme ile uluslaşma süreçleri. Bu iki farklı süreç farklı coğrafyalarda yaşanan ama eşzamanlı etkileri ile kavranması gereken toplumsal gelişmeler olarak ele alınmalı. Dahası birlikte kavranabilecek ve karşılaştırılarak açıklanabilecek tarihsel ilişkisellik içinde kavranmalı.

Erken endüstrileşen toplumlar cinsler arasındaki toplumsal iktidar ilişkilerini belirleyen özgün koşulları yarattı. Erkeğin "tam gün" çalışması ve "aile reisliği"ni üstlenmesi, ev ve çocuk yetiştirme işlerinin kadınlar tarafından karşılıksız yapılan "ev kadınlığı" görevine dönüşmesi, kadın emeğinin kapitalist işgücü piyasalarında ucuz işgücü olarak kullanımı ve ailenin "özel alan" sayılarak toplumsaldan dışlanması ile şekillenen modern aile modeli ortaya çıktı. Erken endüstrileşmenin öteki yüzü ise sömürgecilik oldu. Dünyanın geri kalan toplumları sömürge-

leşme tehdidi altında kalınca bağımsızlıklarını koruyacak bir araç olarak modern “ulus-devlet”ler inşa etmeyi çıkar yol gördüler. Ulus-devlet inşa süreçlerini şekillendiren bir ideolojik düşünce ve siyasi hareket olarak milliyetçilik akımları ve buna önce ya da sonra gelen dönemlerde yaşanan iç ve dış savaşların yarattığı yeni modern “eril tahakküm” pratikleri –modern ordular ve militer rejimler, vb.– farklı toplumsal şekillenmeler yarattı. Bu süreçlerde kadınları bekleyen şey kapitalist piyasanın ucuz işgücü-sömürü pratikleri değildi. Ulus-inşa süreçlerinin aynı zamanda bir tür “modernleşme” siyaseti olduğunu da dikkate alırsak oldukça farklı toplumsal cinsiyet konumları yaratmış olacağını öngörebiliriz. Bu açıdan bakılınca endüstrileşme ve uluslaşmanın etkilediği farklı modern cinsiyet rejimlerinin oluşumunu açıklamaya çalışan “literatür okuması”nı birinci bölümde ve kitabın temel konusuna nasıl baktığımı bu bölümde açıkladım. Kitabın ikinci bölümünde ise birinci bölümde yaptığım “literatür okuması” ışığında geç Osmanlı ve erken dönem Türk modernleşmesini bir uluslaşma süreci olarak ele alıp bu süreçte yeni oluşmakta olan toplumsal cinsiyet farkları rejimine dair yapılmış feminist araştırmaları gözden geçirdim ve yorumladım. İkinci bölümün bu anlamda Türkiye’de yakın dönemde gerçekleştirilmiş feminist araştırmaların –elbette hepsinin değil– bir tür okunması olduğu da söylenebilir.

Kitabın asıl özgün bölümü ise üçüncü bölüm olmalı. Çünkü bu kitabın asıl amacı feminist araştırmaların henüz el atmadığı bir döneme yani İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye’de yaşanan ve benim muhafazakâr-modernleşme dediğim dönemdeki cinsiyet farkları rejiminin topluma “içerilme” sürecine ışık tutacak bir yorum oluşturabilmek. Diğer bir deyişle erken modernleşmenin ürettiği “aile odaklı modern toplum modeli”nin kentli, orta sınıf yaşamlara içerilmesi ve farklı ideolojik ve kültürel taleplerin cinsiyet değerleri ve konumlarının düzenlenmesi/ayarlanması yoluyla tatmini bu dönemde gerçekleşiyor. Bu nedenle üçüncü bölümde bu amaca hizmet edecek bir veri alanı seçtim: 1945-65 tarihleri arasında yayımlanmış dört günlük gazete sayıları üzerinde örnekleme yöntemi

ile tarama yaparak kadın ve aile hakkındaki haber, yorum, imge ve "söylem stratejileri"ni araştırdım. Bu araştırmanın verileri üzerine geliştirdiğim yorumlar da üçüncü bölümde yer aldı.

Türkiye tarihinde 1945-65 dönemi büyük siyasal çalkantuların sonrasında bir tür siyasal rejimin "konsolidasyonu" ve çatışan ideolojik görüşlerin bağdaştırılmasının gerçekleştiği bir dönemdir. Bu dönemin cinsiyet rejimi açısından özelliği, "kadın hakları"ndan hiçbir şekilde bahsedilmeyen ve "modern kadın" olmanın ev kadınına dönüştürüldüğü bir dönem olmasıdır. Araştırma sonucunda ortaya çıkan veriler kadın hakları açısından sessiz ve suskun bir dönem olarak niteleyebileceğimiz bu dönemde kadın olmanın nasıl giderek aile sorumlulukları ile özdeşleştiğine ışık tutuyor.

1945-65 dönemi muhafazakârlık ile milliyetçiliğin kadın ve aileyi ilgilendiren belli modernlik stratejilerinde uzlaşmaları dönemidir aslında. Bir anlamda bu döneme "modern eril tahakküm rejimi"nin oluşum dönemi diyebiliriz. Bu dönemin "mikro politikasını anlamak" bu kitabın asıl amacıdır. Dönemin özellikleri bize bazı önemli kırılma noktalarının nasıl aşıldığını gösterir. Erken modernleşme döneminin "asrilik" ile "millilik" arasında gidip gelen zihniyet gerilimleri bu dönemle birlikte muhafazakârlık lehine yerleşik değerlere dönüşmüştür. Feminizmin etkisiyle erken modernleşme döneminde gündeme gelen "kadın hakları" unutulmuş ve modern Türk kadınının hakları söylemi hatta "İslamda kadın reformu anlayışı" tartışmaları bile çok gerilerde kalmıştır. Bu "unutmalar" yeni sentezlere kapı açmış modernleşme rotalarının uzağında kalmayı tercih eden "muhafazakâr" çevreler ile modernlik arasında yeni sentez fırsatları ortaya çıkmıştır. Bu fırsatlar kadınların "aile sorumlulukları" ile özdeşleştirilmesi sayesinde gerçekleşmiştir. Bu süreci, geç Osmanlı modernleşme döneminden başlayarak, "aile odaklı modernleşme" olarak niteliyorum.

Muhafazakâr modernleşme dönemi dünyada 1968 hareketlerinin yarattığı radikal özgürlük hareketlerinin Türkiye'de de etkilerini göstermeye başlaması ile başka bir toplumsallığa dönüşüyor. "Toplumcu düşünce" yaygınlaşıp güçleniyor ve top-

lumsal eşitsizliklerin sorgulandığı ve değiştirilmeye çalışıldığı yeni bir siyaset tarzı gündemi kaphıyor. 1968 radikalizminin sol düşüncenin gelişimine yol açtığını biliyoruz ama sol düşünce de birkaç yıl içinde “silahlı siyaset”e dönüşerek toplumsal bağlamlarından koptu; 1968 hareketlerinin temel özelliği olan “özgürleşme siyaseti” devletle hesaplaşmaya indirgenerek bir siyasal kapanmaya yol açtı. Bu süreç sıradan insanın özgürleşme siyasetine katılımını engellerken başta kadınları da dışlamış oldu. Ayrıca yaşanan süreç “siyasetin erilleşmesi”ne dönüşerek “savaşanların kazanç ve kayıpları” ile değerlendirilen bir siyaset anlayışının -12 Eylül dönemi dahil olmak üzere- bugüne kadar egemen olmasına neden oldu. Bugün bu dönüşüm ve kırılmaların ışığında hâlâ “aile odaklı modernleşme”nin devam ettiğini söyleyebilir miyiz? Bu sorunun yanıtını hemen bir çırpıda vermek kolay olmasa da 2000’li yıllarla birlikte “aile odaklı modernleşme” yok olmadı, tersine bir modernleşme stratejisi olarak bu daha kökten biçimde yeni “İslamcılık hareketleri” ve “aile politikaları” ile eklenilerek daha güçlü daha yaygın ve itiraz edilemez bir içerik kazandı.